

*Старчук В. М.,
старший прокурор відділу прокуратури Волинської області*

*Старчук О. В.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА РЕЖИМУ ОКРЕМОГО ПРОЖИВАННЯ ПОДРУЖЖЯ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена порівняльному аспекту з'ясування процесуально-правової природи справ, що виникають із шлюбних правовідносин, згідно з чинним цивільним процесуальним законодавством України та Польщі. Проаналізовано основні підходи до з'ясування доцільності застосування режиму окремого проживання подружжя, визначено його мету та підстави встановлення в Україні та Польщі. З'ясовано спільні та відмінні ознаки у механізмі реалізації сепарації згідно з цивільним процесуальним законодавством України та Польщі.

Ключові слова: подружжя, партнери у шлюбі, режим окремого проживання, сепарація, неможливість проживати разом, небажання проживання спільно, позовне провадження, окреме провадження.

Постановка проблеми. В умовах економічної нестабільності подружжя постійно зіштовхується із загрозою припинення шлюбних відносин, що є однією з небезпек сучасної сім'ї. Підтвердженням цього факту є те, що абсолютним лідером за кількістю розлучень в Європі є Україна. А як наслідок, це негативно відображається на формуванні психоемоційного розвитку дітей, які переважно перебувають у центрі конфлікту своїх батьків.

Окремим видом справ у суді, розгляд яких спрямований на збереження сім'ї, реалізацію й захист сімейних прав і інтересів, є встановлення режиму окремого проживання подружжя.

Тема дослідження є актуальною з позиції того, що вона має особливе значення в умовах євроінтеграції України і адаптації національного законодавства до законодавства європейських країн. А проведення порівняльного аналізу цивільного процесуального законодавства України та Польщі й вирішення низки дискусійних питань розгляду справ про встановлення режиму окремого проживання подружжя сприятимуть гармонізації національного законодавства із законодавством європейських країн.

Метою статті є дослідження процесуально-правової природи справ про встановлення режиму окремого проживання подружжя, виявлення загальних і особливих тенденцій їх розгляду судами згідно з цивільним процесуальним законодавством України та Польщі.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- проаналізувати основні підходи до визначення мети та підстав встановлення режиму окремого проживання подружжя згідно правової доктрини й чинного законодавства України та Польщі;

- з'ясувати спільні та відмінні ознаки у встановленні та механізмі реалізації сепарації згідно цивільного процесуального законодавства України й Польщі;

- сформулювати висновки і конкретні пропозиції щодо внесення змін і доповнень до цивільного процесуального законодавства України з метою його адаптації до європейських стандартів.

Стан дослідження. Слід зауважити, що питання встановлення сепарації мало досліджене у сучасній літературі. Теоретико-правові дослідження у цій сфері провели як українські, так і польські вчені: Н. А. Аблітцова, К. М. Глиняна, В. С. Гопанчук, О. М. Калітенко, А. Квак, П. Каспшик, Б. К. Левківський, Т. М. Лежнева, С. М. Лепех, М. О. Німак, Ю. Пановіч-Ліпська, З. В. Ромовська, Т. Стичинський, Р. Токарчук, В. І. Труба, Е. Холевінська-Вапінська, С. В. Черноп'ятова, М. Ясинок та ін.

Поряд з тим комплексних досліджень виявлення загальних і особливих тенденцій процесуально-правової природи справ про встановлення режиму окремого проживання подружжя в Україні та Польщі ще не провадилося.

Виклад основного матеріалу. Встановлення режиму окремого проживання подружжя є однією із справ, що розглядається у порядку окремого чи позовного провадження. Згідно зі ст. 119 Сімейного кодексу України (далі – СК України), ч. 3 ст. 234, ст. 235 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) режим окремого проживання подружжя встановлюється судом за заявою подружжя в порядку окремого провадження, або за позовом одного з них в позовному порядку [1; 2].

Практично тотожні положення містяться і у Цивільному процесуальному кодексі Польщі (далі – ЦПК Польщі), хоча існують певні винятки [3]. Згідно зі ст.ст. 425-435, 436-445 ЦПК Польщі, справи про встановлення сепарації розглядаються в позовному провадженні і у випадках, коли ініціатором їх розгляду виступає лише один з партнерів по шлюбу, або коли подружжя має спільних дітей чи обидві сторони одночасно або один з них звертаються з вимогою про сепарацію, але з оголошенням вини.

Практика розгляду судами справ про встановлення режиму окремого проживання подружжя в Україні невітніша на відміну від Польщі, де з 1999 р. встановлено понад 30 000 сепарацій. Хоча, як зауважує Е. Холевінська-Вапінська, багато подружніх пар у Польщі приймають рішення про сепарацію з причин соціального характеру, адже жінці, яка перебуває в такому режимі і виховує дітей, простіше отримати соціальну допомогу, ніж жінці, яка перебуває у шлюбі чи розірвала його [4, с. 133].

В правовій доктрині як України, так і Польщі немає одноставної думки щодо доцільності встановлення такого режиму.

Заслуговує на увагу теза З. В. Ромовської, яка вказує на те, що сепарація – це санкціоноване рішенням суду окреме проживання, це переддень можливого розлучення, але ще не розлучення [5, с. 245].

Ю. Пановіч-Ліпська акцентує увагу на тому, що встановлення сепарації означає можливість стабілізації ситуації, за якої подружжя вже протягом багатьох років ведуть життя на свій власний розсуд, що врешті може призвести до розірвання шлюбу [6, с. 37].

Заперечує необхідність встановлення режиму окремого проживання подружжя О. М. Калітенко. Автор зауважує, що оскільки чинне законодавство закріплює свободу вибору місця проживання незалежно від сімейного стану, то подружжя в будь-якому випадку може проживати як разом, так і окремо за своїм бажанням. Крім того, якщо подружжя не має бажання проживати разом, то навряд чи можна говорити про необхідність продовження таких «шлюбних» стосунків. І тому, в таких випадках, мова повинна йти про розірвання шлюбу, а не про встановлення режиму окремого проживання подружжя [7, с. 10].

Нами підлягає запереченню позиція О. М. Калітенко, адже на відміну від розірвання шлюбу, режим окремого проживання подружжя є способом примирення подружжя й збереження сім'ї, яка є первинним та основним осередком суспільства. Окрім цього, переважно, розлади сімейного життя носять тимчасовий характер і не завжди свідчать про небажання подружжя проживати разом.

М. О. Німак слушно вказує на мету розгляду справ про встановлення режиму окремого проживання подружжя – це створення умов здійснення особою особистих немайнових чи майнових прав, оскільки встановлюючи такий режим суд сприяє подружжю у врегулюванні їхніх відносин, приведенні їх у відповідності з інтересами подружжя та їхніх дітей [8, с. 135].

Зважаючи на те, що у ЦПК України лише ч. 3 ст. 234 [2] згадує однією зі справ окремого проживання – встановлення режиму окремого проживання подружжя – проаналізуємо положення як СК України [1] так і Кодексу сім'ї та опіки Польщі (далі – КСО) [9], ЦПК Польщі [3] з метою всебічного розгляду сепарації як одного із способів примирення подружжя.

У Польщі сепарація була впроваджена у 1999 р. законом про внесення змін до КСО, Цивільного кодексу, ЦПК.

Положення, які стосуються сепарації, містяться в Розділі I, Заголовку VII Книги I ЦПК Польщі та статтях,

які стосуються розірвання шлюбу. Аналіз ЦПК Польщі дає можливість зробити висновок, що сепарація розглядається окремим видом справ, який існує поряд із розірванням шлюбу, а також частково на його підґрунті. Свідченням цього є положення ст. 61–2 КСО та ст. 439 ЦПК, відповідно до яких, якщо один з подружжя вимагає встановлення сепарації, а другий – розірвання шлюбу, то в першу чергу повинна розглядатись вимога про розірвання шлюбу і якщо вона буде обґрунтована, то суд виносить рішення про розірвання шлюбу, відмовляючи у встановленні сепарації [3; 9].

Таких положень СК України та ЦПК України не передбачає [1; 2]. Поряд з тим, якщо розглядати сепарацію як спосіб примирення подружжя, необхідно зауважити, що відповідно до ст. 111 СК України суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. Отже, можемо зробити висновок, що сепарація є допустимою, якщо вона буде відповідати моральним засадам суспільства.

Підтвердженням цього є положення п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21 грудня 2007 р. «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», згідно з яким, вирішуючи заяву в порядку ст. 119 СК України, суд повинен встановити фактичні взаємини сторін і переконатися в доцільності сепарації для того, щоб узаконений спосіб окремого проживання не був формальним засобом вирішення спірних майнових питань [10, с. 5].

Постановляючи рішення про сепарацію в Польщі, суд повинен переконатись, що спільне життя розпадається. Термін «повний розпад спільного життя» передбачений положеннями КСО Польщі і означає розпад в економічній, духовній та фізичній сфері.

Тому при розгляді справ про встановлення режиму окремого проживання суд повинен з'ясувати взаємовідносини подружжя, причини прийнятого чоловіком та дружиною рішення.

Згідно зі ст. 119 СК України, підставою для встановлення режиму окремого проживання є неможливість чи небажання подружжя проживати спільно [1]. Однак законодавством не визначається відмінність між цими двома підставами і встановлення сепарації зводиться до тимчасового не проживання і не підтримання подружжям відносин без розірвання шлюбу.

У юридичній літературі неможливість проживати спільно означає, що подружжя не може проживати разом через певні об'єктивні обставини (хвороба одного з подружжя; відмова одного з подружжя від співжиття; велика різниця у віці та зумовлені цим розбіжності у поглядах; належність одного із подружжя до різних сект чи субкультур тощо), а небажання – в тому, що у подружжя відсутнє прагнення до спільного проживання (втрата поваги один до одного, непорозуміння, негідна поведінка одного із подружжя, непристосованість молодого подружжя до самостійного життя тощо).

Тотожні підстави встановлення сепарації у Польщі, хоча польський законодавець не виокремлює «неможливість» чи «небажання» проживати разом. Як зауважує П. Каспшик, подружжя користуються сепарацією

незалежно від своїх релігійних переконань. Причини, на які посилаються подружжя, диференційовані [11, с. 115-126]. Ними можуть бути наркоманія, подружня зрада, агресія, проституція, сексуальна несумісність, безплідність, засудження одного із подружжя за злочин, приховування психічної чи фізичної хвороби, погрози, неетична поведінка, відмінність світогляду, виїзд партнера по шлюбу за кордон тощо.

Найчастіше підставами встановлення сепарації є невідповідність характерів, алкоголізм одного з подружжя, недотримання подружньої вірності, непристойна поведінка щодо членів сім'ї, яка проявляється в недбалому ставленні до сім'ї та в недостатньому забезпеченні засобами для утримання, непорозуміння у фінансових питаннях [12].

Цивільним процесуальним законодавством України на відміну від ЦПК Польщі не визначено переліку осіб, які можуть звернутися в суд з клопотанням про встановлення режиму окремого проживання подружжя. Так, згідно з ЦПК Польщі, до суду можуть звернутися партнери по шлюбу. Прокурор не має повноважень для подання позову про встановлення сепарації між подружжям. Вважаємо, що у ЦПК України необхідно передбачити перелік осіб, які можуть звернутися в суд із заявою про встановлення режиму окремого проживання подружжя, і такий перелік повинен бути виключним та включати в себе лише подружжя або одного з них.

Однією з проблем при встановленні сепарації в Україні є відсутність конкретного строку, протягом якого подружжя проживатиме у такому режимі.

М. О. Німак акцентує увагу на тому, що оскільки законодавством питання щодо строку сепарації чітко не врегульоване, то такий режим може встановлюватися як із визначенням певного строку, так і без його визначення. У випадку, коли такий строк чітко визначений рішенням суду про встановлення режиму окремого проживання, такий режим припиняється внаслідок спливу встановленого строку, а тому звернення до суду в такому випадку не доцільне. Якщо ж подружжя має намір скасувати режим окремого проживання до спливу цього строку або мало місце встановлення режиму окремого проживання без визначення строку, на який встановлюється цей режим, тоді скасування режиму окремого проживання повинно відбуватися в судовому порядку [8, с. 134-135].

Ми погоджуємося з позицією М. О. Німак частково, оскільки вважаємо, що режим окремого проживання подружжя повинен встановлюватися лише на певний період часу. Тому доречним є за аналогією із положенням КСО Польщі закріпити у ЦПК України норму у такій редакції «режим окремого проживання подружжя встановлюється на строк не більше трьох років».

У цивільному процесуальному законодавстві України на відміну від польського законодавства не визначено зміст рішення суду про встановлення режиму окремого проживання подружжя.

Згідно з ЦПК Польщі, при встановленні сепарації суд обов'язково приймає рішення про: сепарацію партнерів по шлюбу; вину в розпаді спільного подружнього життя, якщо партнери по шлюбу не звернулись з клопотанням не робити висновку про вину; особисті немай-

нові і майнові права батьків щодо спільної дитини та розмір грошових витрат, призначених на її утримання та виховання; спосіб користування спільним житлом; про поділ спільного майна, якщо його виконання не приведе до затягування процесу; про присудження одному з подружжя аліментів, якщо буде таке клопотання з його боку.

Тому доцільно у ЦПК України закріпити норму, якою передбачити зміст рішення суду про встановлення режиму окремого проживання подружжя, у якому передбачити не лише встановлення сепарації, а й визначити особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя та батьків і дітей під час сепарації з метою захисту їхніх прав та інтересів.

Не визначено в ЦПК України і питання, в якому провадженні повинні розглядатися справи про припинення сепарації і хто наділений правом клопотати про це.

М. О. Німак зауважує, що режим окремого проживання подружжя повинен скасовуватися в порядку окремого провадження, тому що у разі його скасування спору між подружжям бути не може [8, с. 134-135].

Відповідно до ст. ч. 2 ст. 119 СК України режим окремого проживання подружжя припиняється на підставі заяви одного з подружжя [1]. Згідно зі ст. 61–6 КСО, дія сепарації припиняється на підставі спільної заяви подружжя [9]. Ми поділяємо позицію польського законодавця, оскільки вважаємо, що режим окремого проживання подружжя може бути припинений лише при взаємному волевиявленні подружжя. А як наслідок, якщо є спільна заява подружжя, то скасування режиму окремого проживання подружжя автоматично можна віднести до справ, які розглядаються в порядку окремого провадження.

І, наостанок, необхідно пам'ятати, що розгляд справ як про встановлення сепарації та про її скасування є платним. Так, згідно законодавства Польщі за позов про встановлення сепарації вноситься плата в сумі 500 злотих (1300 грн), а за заяву – в розмірі 100 злотих (260 грн). В Україні відповідно до Закону України «Про судовий збір» [13] ставка судового збору за подання позовної заяви про встановлення режиму окремого проживання подружжя чи заяви у справах окремого провадження складає 0, 1 мінімальної заробітної плати (114 грн. 70 коп.), а щодо скасування рішення суду про встановлення сепарації такого розміру не визначено.

Висновки:

1. З'ясовано, що відповідно до ЦПК України та Польщі режим окремого проживання подружжя (сепарація) є однією із категорій справ, які розглядаються у порядку окремого чи позовного провадження. Якщо подружжя не можуть або не бажають проживати спільно і між ними виникає спір з приводу встановлення режиму окремого проживання, то він розглядатиметься в позовному порядку, а у протилежному випадку, якщо подружжя згодні на встановлення режиму окремого проживання – справа розглядатиметься в порядку окремого провадження.

2. Доведено, що запровадження режиму окремого проживання подружжя у цивільному процесуальному законодавстві Польщі та України є доцільним і таким, що стало вимогою часу.

3. Обґрунтовано, що режим окремого проживання подружжя – це самостійний інститут, який існує поряд із інститутом розірвання шлюбу, а також частково на його правовому підґрунті.

4. Встановлено, що примусове встановлення режиму окремого проживання подружжя, як спосіб примирення подружжя, сприятиме збереженню сім'ї від поспішних рішень, за умови, що сепарація не суперечитиме моральним засадам суспільства.

5. Визначено, що процесуально-правові засади встановлення та механізму реалізації режиму окремого проживання подружжя в Україні потребують вдосконалення шляхом внесення доповнень до цивільного процесуального законодавства з метою приведення його до європейських стандартів.

Література:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. із змінами і доповн. // Відом. Верх. Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. із змінами і доповн. // Відом. Верх. Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.
3. Цивільний процесуальний кодекс Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://icpo-vad.tripod.com/civprgu.html>.
4. Holewińska–Lapińska E. Zniesienie separacji orzeczone przez polskie sądy do dnia 30 czerwca 2002 r. / E. Holewińska–Lapińska // Przegląd Sądowy. – 2003. – nr 6. – С. 133.
5. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. – К. : Ін Юре, 2003. – 532 с.
6. Panowicz–Lipska J. Skutki separacji faktycznej / J. Panowicz–Lipska. – Poznań, 1991. – С. 37.
7. Калітенко О. М. Окремі новели з питань припинення шлюбу (за новим Сімейним кодексом України) / О. М. Калітенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Випуск 17. – С. 8–10.
8. Німак М. О. Процесуально-правова природа справ, що виникають із шлюбних правовідносин / М. О. Німак // Вісник Львів. у-ту. – Серія. Юридична. – Вип. 49. – 2009. – С. 130-137.
9. Kodeks rodzinny i opiekuńczy: ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ksiegowy.wp.pl>.
10. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21 грудня 2007 р. // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 1. – С. 5.
11. Kasprzyk P. Sprawy o separację małżeńską na przykładzie

Sądu Okręgowego w Lublinie / P. Kasprzyk // Studia z Prawa Wyznaniowego. – 2001. – nr 3 – С. 115–126.

12. Rocznik Demograficzny. Warszawa za lata 2000, 2001, 2002, 2003, 2004.

13. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI // Відом. Верх. Ради України. – 2012. – № 4. – Ст. 87.

Старчук В. Н., Старчук О. В. Процесуально-правова природа режиму окремого проживання подружжя в Україні і Польщі: порівняльно-правові аспекти

Анотація. Стаття посвячена порівняльному аспекту в'ясування процесуально-правової природи дел, возникающих из брачных правоотношений, согласно действующему гражданскому процессуальному законодавству України і Польщі. Проанализированы основные подходы к в'ясненню целесообразности применения режима отдельного проживания супругов, определены его цели и основания установления в Украине и Польше. В'яснены общие и отличительные признаки в механизме реализации сепарации согласно гражданскому процессуальному законодавству України і Польщі.

Ключевые слова: супруги, партнеры в браке, режим отдельного проживания, сепарация, невозможность проживать вместе, нежелание проживать совместно, исковое производство, отдельное производство.

Starchuk V., Starchuk O. Procedural and legal nature of spouse separation regime in Ukraine and Poland: comparative legal aspects

Summary. The article is devoted to the comparative aspect of procedural and legal nature cases clarification arising from the matrimonial jural relationships according to the current civil procedure legislation of Ukraine and Poland. The main approaches of suitability clarification of spouse separation regime practice, goal and grounds of its establishment in Poland and Ukraine have been determined. Common and distinctive features of separation mechanism in civil procedural law of Ukraine and Poland are found out.

Key words: spouse, marriage partner, the separation regime, separation, inability to live together, unwillingness to stay together, action proceeding, special procedure.